

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ АДАПТАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ЮСТИЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ ПРАВОВИХ СТАНДАРТІВ

Анатолій ВОЛОБУЄВ

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінально-правових дисциплін
ДВНЗ «Дніпровський державний університет внутрішніх справ»,
м. Дніпро, Україна
<https://orcid.org/0000-0001-9419-7446>*

Насьогодні однією з ключових проблем України на шляху до спільноти Європейського Союзу є адаптація її кримінальної юстиції до європейських правових стандартів. Складовими її вирішення є, з одного боку, приведення до відповідності з Європейською конвенцією з прав людини (далі Європейська Конвенція) і практикою Європейського суду з прав людини (далі ЄСПЛ) кримінального процесуального законодавства щодо верховенства права та презумпції невинуватості, а з іншого – забезпечення практичної реалізації імплементованих положень у кримінальному провадженні. І ці питання мають постійно знаходитися в полі зору здійснюваної державної кримінально-правової політики та науковців. Особливо актуальними є процесуальні дії, як цілком обґрунтовано підкреслює Михайло Гузела, що пов'язані із застосуванням процесуального примусу щодо окремих учасників кримінального провадження¹. Адже одним із принципово важливих завдань кримінального провадження є забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб жодна особа **не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу** (виділено автором А.В.) і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура (ст. 2 КПК України).

Процесуальними діями, пов'язаними із застосуванням примусу, зокрема є: затримання уповноваженою службовою особою підозрюваного у вчиненні злочину без ухвали слідчого судді, суду (ст. 208 КПК України); проведення обшуку (ст. 234-236 КПК України). У 2017-2024 роках в редакцію вказаних статей постійно вносилися зміни, покликані забезпечити впровадження європейських правових стандартів дотримання прав осіб при здійсненні правової процедури,

¹ Гузела М. (2020). Проблема затримання як заходу кримінального процесуального примусу: забезпечення прав затриманого в світлі ст. 5 конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики європейського суду з прав людини. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія «Юридичні науки». № 4(28), С. 238-245. DOI: <http://doi.org/10.23939/law2020.28.238>.

пов'язаної із застосуванням процесуального примусу. В цілому внесені зміни можуть бути оцінені цілком позитивно в контексті Європейської Конвенції і практики ЄСПЛ. Зокрема: правоохоронцям заборонено проникати до житла чи іншого володіння особи з будь-якою метою, інакше як лише за добровільною згодою володільця, або на підставі ухвали слідчого судді, крім невідкладних випадків, пов'язаних з врятуванням життя людей та майна або з безпосереднім переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину (частини 1 і 3 ст. 233 КПК України); обшук проводиться на підставі ухвали слідчого судді з наданням її копії особі, яка володіє житлом чи іншим володінням, а за її відсутності – іншій присутній особі, перед початком виконання ухвали слідчого судді (ч. 3 ст. 236 КПК України); обшук здійснюється з обов'язковою участю не менше двох понятих незалежно від застосування технічних засобів фіксування (ч. 7 ст. 223 КПК України); особа, яка проводить обшук, на будь-якому етапі його проведення зобов'язана допустити на місце його проведення захисника чи адвоката, повноваження якого підтверджуються відповідними документами (ч. 1 ст. 236 КПК України) тощо².

Проте в багатьох випадках правоохоронні органи продовжують діяти в парадигмі минулого негативного досвіду застосування примусових заходів, не звертаючи уваги на процесуальні приписи, що мають забезпечувати дотримання верховенства права і презумпції невинуватості. Так, представниками адвокатської спільноти відзначаються наступні порушення наведених процесуальних приписів:

- обшук проводиться без ухвали слідчого судді (порушення ч. 2 ст. 234 КПК України);
- не надається можливість одержати правову допомогу адвоката (порушення ст. 59 Конституції України, ч. 3 ст. 236 КПК України);
- ухвала про дозвіл на проведення обшуку не пред'являється (порушення ст. 13, ч. 3 ст. 236 КПК України) і не надається її копія (порушення ст. 236 КПК України);
- обшук проводиться особою, яка не зазначена в ухвалі про дозвіл на проведення обшуку (порушення ст. 13, ч. 2 ст. 234, ст. 236 КПК України)³.

Узагальнення практики проведення обшуків Касаційним кримінальним судом Верховного суду свідчить про поширеність наведених суттєвих правопорушень, які зумовлюють визнання

² Волобуєв А.Ф. (2025). Проведення обшуку у світлі європейських правових стандартів. *Науковий вісник Дніпровського державного університету внутрішніх справ*. №3 (136). С. 163-169. DOI <https://doi.org/10.32782/2078-3566-2025-3-18>

³ Петренко Євген, Шишко Ганна (2024). Завершальний етап обшуку: які зауваження адвокати вносять до протоколу обшуку найчастіше? URL: <https://euconlaw.com/zavershalnyj-etap-obshuku-yaki-zauvazhennya-advokaty-vnosyat-do-protokolu-obshuku-najchastishe/>; Облетов Артем (2024). Приклади кризових порушень під час обшуку та алгоритми дій. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/prikladi-krizovix-porusen-pid-cas-obshuku-ta-algoritmi-dii>; Приходько Анатолій (2025). Порушення під час обшуку. URL: <https://prikhodko.com.ua/my-i-zmi/my-i-zmi/stattya/porushennya-pid-chas-obshuku/>.

результатів обшуку відповідно до ч. 1 ст. 87 КПК України недопустимими доказами⁴.

Невиконання процесуальних приписів щодо забезпечення прав людини в контексті Європейської Конвенції і практики ЄСПЛ є характерним й при здійсненні затримання підозрюваного у кримінальному правопорушенні без ухвали слідчого судді, суду. Це може бути зумовлене дещо розпливчатыми формулюваннями процесуальних положень. Відповідно до ч. 1 ст. 208 КПК України таке затримання підозрюваного уповноваженою службовою особою є можливим тільки у випадках: 1) якщо особу застали під час вчинення злочину або замаху на його вчинення; 2) якщо безпосередньо після вчинення злочину очевидець, в тому числі потерпілий, або сукупність очевидних ознак на тілі, одязі чи місці події вказують на те, що саме ця особа щойно вчинила злочин; якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, віднесеного законом до підслідності Національного антикорупційного бюро України; 4) якщо є обґрунтовані підстави вважати, що можлива втеча з метою ухилення від кримінальної відповідальності особи, підозрюваної у вчиненні злочину, передбаченого статтями 255, 255-1, 255-2 КК України). Таким чином можна констатувати, що затримання особи без ухвали слідчого судді, суду є можливим у двох ситуаціях: тільки на місці вчинення або замаху на вчинення злочину до відкриття кримінального провадження (до внесення відомостей до ЄРДР); у будь-якому місці у відкритому кримінальному провадженні, в якому особі було вручене повідомлення про підозру у вчиненні тяжкого або особливо тяжкого корупційного злочину, або злочину, передбаченого статтями 255, 255-1, 255-2 КК України.

Проте у всіх випадках затримання особи має бути дотримана належна правова процедура. Зокрема, позбавлення свободи пересування і перебування має супроводжуватися повідомленням про підстави затримання і зміст підозри, а також роз'ясненням прав затриманого (право мати захисника, отримувати медичну допомогу, давати пояснення та ін.). Про затримання особи, обов'язково складається протокол, в якому має бути зазначено: місце, дата і точний час (година і хвилини) затримання; підстави затримання; результати особистого обшуку; клопотання, заяви чи скарги затриманого, якщо такі надходили; повний перелік процесуальних прав та обов'язків затриманого. Копія протоколу негайно під розпис вручається затриманому та надсилається

⁴ Узагальнення практики Верховного Суду щодо проблемних питань обшуку (2024). URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/uzagalnennia-praktiki-verhovnogo-sudu-shhodo-problemnix-pitan-obsuku>

прокурору (ч. 5 ст. 208 КПК України). Проблема полягає у тому, що нерідко уповноважені службові особи (офіцери поліції) при здійсненні затримання не виконують наведені процесуальні приписи, чим суттєво порушують права затриманих осіб⁵. Про це свідчать чисельні справи в ЄСПЛ, куди звертаються громадяни України з відповідними скаргами на порушення їх прав в контексті ст. 5 Європейської конвенції⁶.

Стабільне зростання кількості скарг та їх задоволення ЄСПЛ свідчать про існування великої правової проблеми в інституції кримінальної юстиції, що є ознакою суттєвих недоліків в кримінально-правовій політиці України. Їх ігнорування в умовах триваючої російської агресії може призвести до масштабних соціальних конфліктів. Так, останнього часу спостерігається загострення відносин між правоохоронними органами і представниками ветеранської спільноти, які після військової служби (звільнення за віком, пораненням, демобілізацією) стикаються з потребою пристосування до нових нерідко кризових умов життя з проявами свавілля і порушеннями їх особистих прав та членів їх сімей. Підставою для такого висновку є, зокрема трагедія, яка розігралася в селі Нехворощ на Чернігівщині 27 січня 2026 року. За матеріалами журналістського розслідування її сутність полягала у тому, що під час намагання проведення обшуку в будинку ветерана Сергія Русінова, який, за словами поліцейських, підозрювався у замаху на вбивство депутата Корсунь-Шевченківської міської ради Віталія Сторожука, відбулася перестрілка. Їй передували перемовини між слідчо-оперативною групою і представниками місцевої ветеранської спільноти, які прибули до подвір'я Сергія Русінова на його прохання. Побратими ветерана вмовляли поліцейських уникати застосування силових методів з демонстрацією зброї, посиляючись на психофізичний стан Сергія, який мав багаторічний досвід бойових дій і військову кваліфікацію сапера. Паралельно з цим ветерани виявили, що відсутні поняті, присутність яких є обов'язковою при проведенні обшуку. За понятими поліцейські вирішили їхати у сусіднє село, але при виїзді на дорогу поліцейський автомобіль був прицільно обстріляний Русіновим, який на той час покинув житло і знаходився в посадці біля дороги (ймовірно вирішив, що їдуть його затримувати). В результаті був убитий дільничний офіцер поліції (водій), а інший поліцейський був поранений. На звуки стрільби

⁵ Волобуєв А., Орлова Т. Імплементація європейських стандартів інституту затримання підозрюваного при реформуванні кримінальної юстиції. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: «Юридичні науки». 2025. № 4(48). С. 42-50. DOI: <https://doi.org/10.23939/law2025.48.042>

⁶ Case of Bogay and others v. Ukraine (2025). Application no. 38283/18. Strasbourg 3 April. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-242529>; Справа «Панчук проти України» (2021). Заява № 14607/16. Страсбург 22 липня. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_g67#Text; Справа «Ігнатюк проти України» (2016). Заява № 40583/15. Страсбург 15 грудня. URL: <https://nsj.gov.ua/files/1516617378>

на допомогу виїхали поліцейські-спецпризначенці, що входили до складу слідчо-оперативної групи. В результаті виниклого бою загинули четверо поліцейських і ветеран. Розлючені поліцейські на емоційній хвилі затримали і побили трьох присутніх представників ветеранської спільноти, доставили їх до відділку, де їх допитували без адвокатів. В результаті щодо них було відкрите кримінальне провадження за ознаками нібито незаконного зберігання зброї (ч. 1 ст. 263 КК України), хоча ніякої зброї не було виявлено ні при затриманні, ні під час проведення обшуків у житлі затриманих.

Потрібно звернути увагу, що ця трагедія відбувалася на тлі конфліктних відносин ветеранської спільноти з представниками міської ради, які довгий час відмовлялися приймати і задовольняти заяви ветеранів щодо законного виділення їм земельних ділянок. З активною підтримкою вимог ветеранів виступав депутат Віталій Сторожук, який посприяв в кінцевому результаті виділенню 61-му ветерану земельних ділянок (у т.ч. Сергію Русінову). В подальшому гострий на язик депутат із залученням Русінова на сесії міськради, апелював до совісті депутатів і вимагав збільшити видатки на допомогу родинам військових, що могло викликати напруження у його стосунках з окремими групами місцевих депутатів⁷.

Все це свідчило про формування гострої соціально-політичної проблеми в регіоні у зв'язку із задоволенням законних вимог ветеранської спільноти, складовою частиною якої стала діяльність поліції. У кримінальному провадженні щодо підриву автомобіля депутата Віталія Сторожука, кваліфікованого як замах на вбивство (ч. 2 ст. 15, п. 5 ч. 2 ст. 115 КК України), є низка питань в контексті дотримання верховенства права: 1) що саме було підставою для підозри Сергія Русінова у замаху на вбивство депутата (потерпілий депутат вважав, що у Русінова для цього не було мотиву, і назвав інших п'ятьох осіб з якими у нього склалися конфліктні відносини); 2) чи було вручене повідомлення про підозру; 3) чи проводився допит Русінова; 4) що було підставою для проведення обшуку у житлі Русінова; 5) чи була отримана ухвала слідчого судді на проведення обшуку. Видається очевидним, що дотримання вказаних процесуальних приписів мало бути основою для визначення організаційно-тактичних заходів проведення обшуку у ветерана з урахуванням його психофізичного стану.

Підсумовуючи викладене можна дійти висновку, що на тлі багаторічного ігнорування вже впроваджених у національне кримінальне процесуальне законодавство європейських правових

⁷ Величко Любов (2026). Смерть ветерана і чотирьох поліцейських. Репортаж із місця, де зламалося все (06.02.2026). URL: <https://texty.org.ua/articles/116833/smert-veterana-i-chotyrok-politsejskykh-reportazh-z-mistsja-de-zlamalosja-vse/>

стандартів потрібно: 1) закликати керівництво і працівників правоохоронних органів не до виконання положень Європейської конвенції з прав людини (вони можуть досконально їх не знати), а до виконання конкретних норм КПК України, в які вже впроваджені європейські правові стандарти; 2) запровадити безумовне притягнення до юридичної відповідальності уповноважених службових осіб за брутальне порушення норм КПК України; 3) здійснити відповідні доповнення робочих навчальних програм курсів кримінального процесу, криміналістики, оперативно-розшукової діяльності, адміністративної діяльності та інших, що викладаються у закладах вищої освіти системи МВС України.